

Verlangen 6

Dienstbare geloofsgemeenschappen

Agenda voor het Hart
Rapport v0.1 /2025

Samenvatting

Dienstbare geloofsgemeenschappen spelen een potentiële sleutelrol in het bevorderen van welzijn en sociale samenhang in Nederland. Dit onderzoek laat zien dat maatschappelijke problemen als eenzaamheid, sociaal isolement en druk op zorgstructuren urgent zijn en zelfs toenemen door demografische trends. Ongeveer de helft van de volwassen Nederlanders voelt zich eenzaam, waarvan 14% ernstig eenzaam ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Vooral onder ouderen neemt eenzaamheid toe: in 2024 was 20,5% van de bevolking 65-plus ([Bevolking | Vergrijzing | Volksgezondheid en Zorg](#)), en zonder interventies zou het aantal eenzame ouderen kunnen groeien van ca. 700.000 nu tot meer dan 1 miljoen in 2030 ([Samen tegen eenzaamheid – Raad van Kerken in Nederland](#)). Tegelijkertijd staat traditionele religieuze betrokkenheid onder druk: in 2022 rekende nog maar 43% van de bevolking zich tot een kerkelijke of levensbeschouwelijke groepering ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Dit is een drastische afname vergeleken met eind jaren '90, toen circa 60% zich religieus noemde ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Ondanks deze krimp blijven geloofsgemeenschappen belangrijk als bron van sociaal kapitaal, zingeving en zorg voor kwetsbaren. Wetenschappelijke literatuur bevestigt dat sterke gemeenschappen en sociale netwerken de veerkracht van individuen en buurten vergroten en sociale steun bieden die de formele zorg kan ontlasten.

Belangrijke thema's die in dit rapport worden geanalyseerd zijn de omvang en trends van maatschappelijke kwetsbaarheid en isolatie, de veranderende religieuze participatie, en de theoretische inzichten rond gemeenschapsvorming, sociaal kapitaal en maatschappelijke veerkracht. Onderliggende oorzaken – van vergrijzing en individualisering tot urbanisatie en beleid – worden besproken om te begrijpen waarom sociaal isolement toeneemt. Sinds de oproep tot een “participatiesamenleving” in 2013 wordt van burgers meer eigen verantwoordelijkheid verwacht ([Troonrede 2013 | Toespraak | Het Koninklijk Huis](#)), en zijn beleid en initiatieven ontstaan zoals het actieprogramma *Eén tegen eenzaamheid* dat lokale coalities stimuleert ([Lees over het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid en doe mee | Gemeenten en organisaties | Eén tegen eenzaamheid](#)) ([Samen tegen eenzaamheid – Raad van Kerken in Nederland](#)).

Op basis van recente literatuur en een bijgevoegde strategie (*Verlangen 6: dienstbare geloofsgemeenschappen*) formuleert dit rapport doelen en strategieën om netwerken en geloofsgemeenschappen te versterken. Beleidsmaatregelen kunnen onder meer gericht zijn op het ondersteunen van kerkelijke vrijwilligersinitiatieven, het faciliteren van samenwerking tussen kerken, gemeenten en welzijnsorganisaties, en het bieden van training en middelen aan geloofsgemeenschappen om hun diaconale capaciteit uit te breiden. De rollen van diverse actoren – overheid, NGO's, kerken, lokale gemeenschappen en kennisinstellingen – worden in kaart gebracht. Het rapport concludeert met aanbevelingen voor beleid, zoals het structureel betrekken van geloofsgemeenschappen bij sociale interventies, investering in lokale ontmoetingsplekken en het erkennen van de unieke bijdrage van levensbeschouwelijke netwerken aan maatschappelijke samenhang. Deze aanbevelingen beogen beleidsmakers te inspireren tot een integrale aanpak waarin de kracht van netwerken en geloofsgemeenschappen ten volle wordt benut voor een meer verbonden en veerkrachtige samenleving.

Inleiding en context

Nederland staat voor urgente maatschappelijke uitdagingen op het gebied van sociaal welzijn. Een van de meest prangende problemen is eenzaamheid en sociaal isolement onder verschillende groepen in de samenleving. Recente gegevens tonen aan dat 49% van de Nederlandse volwassenen aangeeft eenzaam te zijn, waarvan 14% zich ernstig eenzaam voelt ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Deze cijfers illustreren dat eenzaamheid wijdverbreid is en grote groepen treft – van jongeren tot ouderen. Sociaal isolement en eenzaamheid hebben diepgaande gevolgen, variërend van verminderde levenskwaliteit en mentale gezondheidsklachten tot een verhoogd beroep op gezondheidszorg en welzijnsvoorzieningen ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)) ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)). Het maatschappelijke probleem is urgent, mede door demografische ontwikkelingen. Nederland vergrijsst in hoog tempo: in 2024 telde het land ruim 3,6 miljoen 65-plussers (20,5% van de bevolking) ([Bevolking | Vergrijzing | Volksgezondheid en Zorg](#)). Prognoses geven aan dat rond 2040 ongeveer een kwart van de bevolking 65 jaar of ouder is ([Vergrijzing - PBL/CBS Regionale bevolkings](#)). Ouderen lopen extra risico op sociaal isolement door factoren als het wegvallen van partners of beperkte mobiliteit. Momenteel leeft meer dan de helft van de 75-plussers in eenzaamheid ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Bovendien bestaat 40% van alle huishoudens uit alleenstaanden, een aandeel dat naar verwachting blijft stijgen ([Prognose: huishoudensgroei in de toekomst vooral door meer alleenstaanden | CBS](#)). Deze toename van eenpersoonshuishoudens en alleenwonende ouderen versterkt de kwetsbaarheid voor eenzaamheid en legt extra druk op (informele) zorgstructuren, aangezien er minder directe familie of huisgenoten zijn om ondersteuning te bieden.

Naast eenzaamheid vormt *maatschappelijke kwetsbaarheid* – een term die meerdere risico's omvat zoals armoede, gezondheidsproblemen en sociaal uitsluiting – een structurele uitdaging. Een significant deel van de bevolking heeft te maken met beperkte participatie of ondersteuning. Zo wijst onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) uit dat onder mensen die een beroep doen op de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) ruim de helft eenzaam is, en bijna een op de vijf zelfs sterk eenzaam ([Kwetsbaar en eenzaam?](#)). Dit duidt erop dat burgers met een hulpbehoefte op het gebied van welzijn vaak ook sociaal geïsoleerd raken. Problemen als eenzaamheid staan niet op zichzelf, maar hangen samen met andere maatschappelijke trends, waaronder de fragmentatie van traditionele gemeenschapsverbanden.

Historisch gezien waren kerkelijke en buurtgemeenschappen een belangrijk vangnet: men kende elkaar in de wijk, familie woonde dichterbij, en kerken en verenigingen organiseerden regelmatig ontmoetingen. In de naoorlogse decennia is dit landschap veranderd door individualisering en ontzuiling. De klassieke *verzorgingsstaat* nam veel zorgtaken over van kerk en familie, maar sinds de jaren 2010 zet de overheid weer sterker in op eigen kracht van burgers en civil society. In 2013 werd in de Troonrede expliciet gesteld dat “de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving” waarin van iedereen die dat kan, gevraagd wordt verantwoordelijkheid te nemen voor eigen leven en omgeving ([Troonrede 2013 | Toespraak | Het Koninklijk Huis](#)). Deze beleidsomslag – ingegeven door zowel financiële druk als veranderende maatschappelijke opvattingen – betekent dat gemeenschapsnetwerken en vrijwilligersinitiatieven belangrijker worden

geacht voor het opvangen van sociale noden. Tegelijkertijd kampt Nederland met een afnemende betrokkenheid bij traditionele instituties, waaronder kerken. Ondanks dat we een hoog niveau van welvaart en onderwijs kennen, is er een groeiend besef dat materiële welvaart niet automatisch leidt tot sociaal welzijn of verbondenheid. Het gevoel van urgentie rond eenzaamheid nam toe tijdens de COVID-19-pandemie, die periodes van lockdown en afstand houden kende; hierdoor kwamen sociale verbanden nog meer onder druk te staan en werd zichtbaar hoe belangrijk lokale netwerken zijn voor opvang en steun.

In deze context is de vraag relevant hoe netwerken en geloofsgemeenschappen bij kunnen dragen aan het welzijn van de samenleving. **Netwerken** verwijzen hier naar allerlei vormen van sociale verbanden en organisaties – van buurtinitiatieven en verenigingen tot informele groepen – die mensen met elkaar verbinden. **Geloofsgemeenschappen** zijn georganiseerde levensbeschouwelijke verbanden, zoals kerkelijke gemeenten, parochies, moskeeën, synagogen, tempels of andere religieuze gemeenschappen. Deze geloofsgemeenschappen vervullen van oudsher functies op het gebied van zingeving, onderlinge steun en liefdadigheid (diaconie of caritas). Het onderzoek richt zich breed op alle geloofsgemeenschappen en vermijdt een enge focus op één traditie; de insteek is interreligieus en ook inclusief levensbeschouwelijke groepen zonderom specifieke denominatie. Belangrijk is bovendien de interactie tussen deze gemeenschappen en seculiere netwerken – immers, het welzijn van de samenleving als geheel wordt bepaald door het samenspel van al deze actoren.

De urgentie om naar de rol van deze netwerken te kijken wordt onderstreept door maatschappelijke en politieke ontwikkelingen. Zo is er op beleidsniveau hernieuwde aandacht voor *sociale cohesie* en *veerkrachtige samenlevingen*. In 2018 lanceerde het Ministerie van VWS het actieprogramma **Eén tegen eenzaamheid**, dat inmiddels een brede beweging heeft gecreëerd met meer dan 200 aangesloten organisaties en 80% van de gemeenten ([Lees over het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid en doe mee | Gemeenten en organisaties | Eén tegen eenzaamheid](#)). In vrijwel alle gemeenten zijn lokale coalities tegen eenzaamheid gevormd (in 2019 waren dat er 380) ([Samen tegen eenzaamheid – Raad van Kerken in Nederland](#)), waarin uiteenlopende partijen – van welzijnsorganisaties tot kerken – samenwerken om kwetsbare inwoners te bereiken. Daarnaast introduceerde het Rijk in 2023 de *Agenda Veerkrachtige en Weerbare Samenleving*, die inzet op preventie, sociale inclusie en het versterken van samenwerkingen tussen overheid, professionals en maatschappelijke organisaties ([Agenda Veerkrachtige en Weerbare Samenleving | Publicatie | Rijksoverheid.nl](#)). Hierin wordt erkend dat verbondenheid en samenwerking op alle niveaus nodig zijn om sociale stabiliteit te vergroten. Deze ontwikkelingen scheppen momentum om de bijdrage van met name geloofsgemeenschappen nader te beschouwen: hoe kunnen kerken en andere levensbeschouwelijke groepen dienstbaar zijn aan de samenleving en deel uitmaken van oplossingen voor eenzaamheid en kwetsbaarheid?

Dit rapport verkent die vraag. Eerst worden in de volgende hoofdstukken de belangrijkste thema's en statistieken geanalyseerd rondom maatschappelijk kwetsbare groepen, sociaal isolement, religieuze betrokkenheid en de rol van gemeenschappen. Daarna volgt een overzicht van recente wetenschappelijke literatuur en theoretische benaderingen, waarmee een kader wordt geboden om de empirische bevindingen te duiden. Vervolgens wordt

gekeken naar de *root causes* – dieperliggende oorzaken – van de gesignaleerde problemen: demografische verschuivingen, urbanisatie, individualisering en beleidskeuzes. Op basis van de inzichten en een aangeleverde bijlage (inzake “Verlangen 6: dienstbare geloofsgemeenschappen”) worden mogelijke doelstellingen en strategieën geformuleerd om netwerken en geloofsgemeenschappen te versterken. Ten slotte biedt het rapport een overzicht van relevante actoren en worden conclusies en aanbevelingen gepresenteerd voor beleid en praktijk.

De insteek is zowel academisch – onderbouwd met actuele cijfers, onderzoeken en theorieën – als beleidsgericht, met oog voor praktische toepasbaarheid. We hanteren een heldere schrijfstijl en lichten belangrijke bevindingen toe met tabellen, figuren en voorbeelden waar passend, om de inzichten toegankelijk te maken voor beleidsmakers en betrokken professionals.

Belangrijkste thema’s en statistieken

Omvang van eenzaamheid en sociaal isolement. Eenzaamheid is een veelvoorkomend fenomeen in Nederland en strekt zich uit over alle leeftijdsgroepen. Volgens de gezondheidsmonitors voelde in 2022 bijna de helft (49%) van de volwassenen zich in zekere mate eenzaam ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Hiervan gaf 34% aan matig eenzaam te zijn en 14% zelfs sterk/ernstig eenzaam ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Met andere woorden, slechts circa de helft van de mensen ervaart géén gevoelens van eenzaamheid. Deze verhoudingen zijn in Figuur 1 geïllustreerd.

(image) Figuur 1: Mate van eenzaamheid onder Nederlandse volwassenen (18+). Ongeveer 34% voelt zich matig eenzaam en 14% sterk eenzaam; samen heeft dus 48-49% enige mate van eenzaamheid ervaren ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)).

Eenzaamheid kent verschillende vormen. Vaak wordt onderscheid gemaakt tussen *sociale eenzaamheid* (het gemis aan contacten of een sociaal netwerk) en *emotionele eenzaamheid* (het gemis aan een hechte emotionele band met iemand) ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)). Vooral ouderen kampen relatief vaak met emotionele eenzaamheid, bijvoorbeeld na het verlies van een partner. Bij jongeren en volwassenen in de middelbare leeftijd kan sociale eenzaamheid optreden door het ontbreken van een brede vriendenkring of afstand tot familie. Hoewel eenzaamheid traditioneel geassocieerd wordt met ouderen, tonen onderzoeken aan dat het probleem zich ook bij jongere generaties manifesteert – alleen de aard en redenen kunnen verschillen. Zo gaf in 2023 11% van de scholieren van 12-16 jaar aan zich meestal of altijd eenzaam te voelen ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Onder jongvolwassenen (16-25 jaar) steeg het percentage dat zich sterk eenzaam voelt van 9,4% in 2019 naar 12,6% in 2022 ([Eenzaamheid | RIVM](#)), mogelijk verergerd door de COVID-19-pandemie en prestatiedruk. Toch neemt de prevalentie van eenzaamheid duidelijk toe op hogere leeftijd: van alle 75-plussers is ruim de helft eenzaam (54%), en onder 85-plussers zelfs rond 63% ([Eenzaamheid | Leeftijd en geslacht | Volksgezondheid en Zorg](#)). Dit betekent dat naarmate de bevolking verder vergrijsd, zonder adequate aanpak ook de maatschappelijke eenzaamheidsproblematiek zal groeien. Inderdaad waarschuwen prognoses dat – indien het

tij niet keert – het aantal eenzame ouderen (75+) in 2030 boven 1 miljoen kan uitkomen, vergeleken met ca. 700.000 nu ([Samen tegen eenzaamheid – Raad van Kerken in Nederland](#)).

Sociaal isolement hangt nauw samen met eenzaamheid, maar doelt specifiek op het (vrijwel) ontbreken van sociale contacten of netwerken. Schattingen van ernstig sociaal isolement (bijvoorbeeld mensen die hoogstens eens per maand een betekenisvol contact hebben) liggen lager dan de subjectieve eenzaamheidscijfers, maar vormen desalniettemin reden tot zorg. Onder kwetsbare groepen kunnen percentages hoger uitvallen; zo is uit casuonderzoek in twaalf gemeenten gebleken dat onder dak- en thuislozen, mensen met ernstige psychische problemen en zelfstandig wonende mensen met verstandelijke beperkingen duidelijke concentraties van sociaal isolement voorkomen (). Eenzaamheid en isolement worden versterkt door risicofactoren als alleen wonen, gezondheidsbeperkingen, laag inkomen, werkloosheid en migratieachtergrond (). Tegelijk is het detecteren van isolement lastig, omdat veel eenzame mensen “onzichtbaar” zijn voor instanties; ze veroorzaken geen overlast en vragen niet altijd zelf om hulp (). Gemeenten richten zich in hun signalering traditioneel op ouderen (bv. via huisbezoek 75+ projecten) en op overlastgevers via OGGZ-netwerken (), maar jongere eenzamen blijven vaak onder de radar. De urgentie van dit thema blijkt ook uit de aandacht in beleidsdocumenten: zo stelt de handreiking **Lokale aanpak van eenzaamheid** (in opdracht van het ministerie) dat eenzaamheid nauw samenhangt met zelfredzaamheid en participatie van kwetsbare burgers ([\[PDF\] Eenzaamheid en de Wmo?](#)). In het verlengde daarvan benadrukt de *Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) 2015* dat gemeenten verantwoordelijk zijn voor het bevorderen van sociale samenhang, preventie van isolement en toegankelijkheid van voorzieningen voor mensen met een beperking of chronische ziekte (doelgroepen die ook risico op sociaal isolement lopen).

Maatschappelijke kwetsbaarheid en zorgdruk. Naast eenzaamheid in engere zin is er de bredere groep van mensen in *maatschappelijk kwetsbare* posities. Denk hierbij aan ouderen met beperkte zelfredzaamheid, mensen met chronische (psychische) aandoeningen, personen in armoede of schulden, of zij die te maken hebben met uitsluiting (bijv. statushouders met klein netwerk). Nederland kent een uitgebreid stelsel van zorg en sociale zekerheid, maar de druk op dit stelsel neemt toe door zowel demografische als financiële redenen. Zo is de **grijze druk** – de verhouding tussen het aantal 65-plussers en het aantal mensen op beroepsleeftijd – gestegen van 22% in 2003 naar bijna 35% in 2024 ([Bevolking | Vergrijzing | Volksgezondheid en Zorg](#)). Dat betekent dat er anno 2024 voor elke 65-plusser nog maar drie mensen in de zogeheten ‘productieve leeftijd’ zijn ([Bevolking | Vergrijzing | Volksgezondheid en Zorg](#)), terwijl dit aantal in 2003 rond de vijf lag. Projecties geven aan dat deze ratio rond 2040 richting 50% gaat (twee werkenden per oudere) ([Feiten en cijfers over de vergrijzing - MAX Vandaag](#)). Deze vergrijzing heeft twee effecten: ten eerste stijgt de zorgvraag (meer ouderen met chronische ziektes, dementie, etc.), en ten tweede krimpt relatieve de basis van werkenden/jongeren die informele of formele zorg kunnen leveren. Overheidsinstellingen zoals het SCP en RIVM signaleren al langer dat eenzaamheid en kwetsbaarheid onder ouderen samenhangen met factoren als lichamelijke beperkingen, verlieservaringen en kleinere sociale netwerken ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)) (). In 2021 woonde 47% van de 75-plussers alleen; bij 85-plussers is dit percentage nog hoger door het vaker wegvallen van partners ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)). Alleenwonend zijn verhoogt de kans op zowel eenzaamheid als

op benodigde formele zorg. Ook andere groepen – bijvoorbeeld mensen met verstandelijke beperkingen die zelfstandig wonen – vragen om aandacht. Uit een SCP-evaluatie blijkt dat zelfstandig wonende Wmo-melders (mensen die ondersteuning vragen bij de gemeente) vaak een klein netwerk hebben; meer dan de helft woont alleen en velen kunnen niet zelfstandig voldoende sociale contacten onderhouden ([Kwetsbaar en eenzaam?](#)). Hoewel de overheid via de Wmo ondersteuning biedt (zoals huishoudelijke hulp of dagbesteding), zijn deze formele voorzieningen niet altijd toereikend om gevoelens van isolement weg te nemen. Hier ontstaat een beroep op informele netwerken: mantelzorgers, vrijwilligers en gemeenschapshuizen.

De druk op zorgstructuren manifesteert zich ook in de professionele zorg: huisartsen signaleren psychosociale problematiek bij patiënten waarvoor eigenlijk ‘maatschappelijke’ oplossingen nodig zijn (bv. dagactiviteiten of bezoekvrijwilligers). Nederland kent een lange traditie van vrijwilligerswerk en informele zorg; circa 50% van de bevolking doet jaarlijks aan vrijwilligerswerk en ongeveer 1 op de 3 verleent mantelzorg aan een naaste ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Toch is deze inzet ongelijk verdeeld en niet onbeperkt schaalbaar. Bovendien ontstaan *zorgwekkende* situaties wanneer kwetsbare mensen geen netwerk hebben: dan kunnen kleine problemen escaleren tot crisissituaties. Gemeenschapsnetwerken – waaronder geloofsgemeenschappen – kunnen hier preventief een rol spelen door tijdig signalen op te vangen en licht sociaal contact te bieden voor wie anders geïsoleerd raakt.

Religieuze betrokkenheid en participatie. Een tweede belangrijke trend is de afnemende religieuze betrokkenheid in Nederland. De mate waarin de bevolking deelneemt aan georganiseerde religie is de afgelopen decennia geleidelijk maar gestaag gedaald. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) rekende in 2022 nog 43% van de bevolking van 15 jaar en ouder zich tot een kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Ter illustratie: in 2010 was dit aandeel 55%, en eind jaren '90 circa 60% ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Figuur 2 toont de neerwaartse trend in religieuze binding vanaf eind jaren '90 tot recent.

(image) Figuur 2: Afnemende religieuze betrokkenheid in Nederland (1998–2022). Het percentage Nederlanders dat zichzelf als religieus beschouwt (kerkelijk of levensbeschouwelijk verbonden) daalde van ~60% eind jaren '90 naar ~43% in 2022 ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Bron: CBS (Sociale samenhang en welzijn onderzoek).

Deze daling in religieuze affiliatie gaat gepaard met een afname in kerkbezoek en actief meedoen aan religieuze rituelen. In 2022 gaf slechts 12% van de bevolking aan regelmatig (minstens eens per maand) een religieuze dienst bij te wonen ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Ter vergelijking: in 2010 was dat nog 18% ([Van Nederlanders nog maar 43% religieus | Vandaagmorgen.nl](#)). Met name de traditionele kerken (met name de Rooms-Katholieke Kerk) verloren veel leden: het percentage katholieken daalde van 27% in 2010 naar 18% in 2021 ([Van Nederlanders nog maar 43% religieus | Vandaagmorgen.nl](#)). Protestantse denominaties namen af van 18% naar 14%. De groep die tot de islam behoort bleef ongeveer stabiel rond 5-6% ([Van Nederlanders nog maar 43% religieus |](#)

[Vandaagmorgen.nl](https://vandaagmorgen.nl)). Ook buiten de gevestigde religies identificeren mensen zich minder met een levensbeschouwelijke stroming: het *niet-religieuze* deel van de bevolking bedraagt nu 57%. Interessant genoeg zijn er wel verschuivingen binnen de religieuze populatie: het aandeel migrantenkerken en evangelische gemeenten is gegroeid in de laatste decennia, hoewel hun absolute aantallen relatief klein blijven vergeleken met de traditionele kerken ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Opvallend is dat oudere generaties vaker religieus zijn dan jongere. In 2021 rekende 65% van de 75-plussers zich tot een religie, tegenover slechts 28% van de 18- tot 25-jarigen ([Van Nederlanders nog maar 43% religieus | Vandaagmorgen.nl](#)). Dit verschil was in 2010 minder uitgesproken (toen was van de jongere groepen bijna de helft nog religieus) ([Van Nederlanders nog maar 43% religieus | Vandaagmorgen.nl](#)), wat betekent dat de ontkerkelijking zich met name onder jongere generaties heeft voltrokken en vermoedelijk doorzet wanneer zij ouder worden. We kunnen dus verwachten dat het totaalpercentage religieuzen nog verder daalt in de komende decennia, aangezien sterk religieuze cohorten worden opgevolgd door minder religieuze.

Waarom is deze trend relevant voor maatschappelijke welzijnsvraagstukken?

Geloofsgemeenschappen hebben traditioneel functies vervuld die juist bij eenzaamheid en kwetsbaarheid een rol spelen: ze bieden een *gemeenschapsverband* waar mensen elkaar ontmoeten, sociale steun krijgen en zich “gezien” voelen. De teruggang in kerkelijke betrokkenheid betekent dat minder mensen vanzelfsprekend onderdeel zijn van zo’n gemeenschap. Zo daalde het wekelijks kerkbezoek van ca. 31% in 1975 naar 10% in 2019 ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)) ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Toch is het niet zo dat religieuze betrokkenheid verdwijnt: er zijn nieuwe vormen zoals online kerkdiensten (12% van de mensen keek in 2022 weleens via media naar een dienst) ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)) en kleinschalige huiskringen. Bovendien zijn er nog steeds bijna 7 miljoen Nederlanders die zich tot een religie rekenen – een substantiële groep met potentieel bereik. De **Agenda voor het Hart** (2022) merkt bijvoorbeeld op dat “43% van de bevolking aangeeft tot een levensbeschouwelijke groepering te behoren” en stelt dat deze geloofsgemeenschappen een belangrijke bron van steun en verbinding kunnen zijn in de samenleving ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)).

Naast kwantitatieve teruggang is ook de *positie* van religie in het publieke domein veranderd. Waar kerken in het verzuilde verleden automatisch partner waren van de overheid in zorg en welzijn, is hun rol na de ontzuiling diffuser geworden. Uit een theologisch-sociologische studie blijkt dat kerken nog steeds aanzienlijk bijdragen aan sociale cohesie en participatie van diverse bevolkingsgroepen, maar dat hier in beleidskringen niet altijd evenveel aandacht voor is ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)). Desalniettemin signaleren rapporten dat kerken hun diaconale en maatschappelijke taken blijven vervullen: talloze kerken organiseren bezoeken voor eenzamen, inloophuizen voor daklozen, voedselbanken of maaltijden voor kwetsbaren. Bijvoorbeeld, de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) meldde in 2020 dat haar lokale gemeenten gezamenlijk ruim 73 miljoen euro per jaar uitgeven aan diaconaat en ontwikkelingsprojecten, en wekelijks duizenden vrijwilligers inzetten voor kwetsbare groepen (bron: PKN Actie Kerkbalans 2021, niet geciteerd). Migrantkerken op hun beurt

fungeren vaak als belangrijke integratieplekken voor nieuwkomers en bieden onderlinge hulp binnen hun gemeenschap ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)).

Een aspect om te benoemen is het vertrouwen in kerken en religieuze organisaties. Door schandalen (zoals misbruik in de katholieke kerk) en de algemene secularisatietrend is het vertrouwen in kerkelijke instituties laag vergeleken met andere instituten. Volgens SCP-onderzoek rond 2015 had slechts ~13% van de bevolking veel vertrouwen in kerken/moskeeën ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Recente CBS-cijfers duiden op iets hogere cijfers wanneer men ‘tamelijk tot veel’ vertrouwen meet: zo’n 30% in 2022 ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Dit blijft echter lager dan het vertrouwen in bijvoorbeeld de rechtspraak of politie. Dit lage vertrouwen kan een belemmering zijn voor samenwerking; sommige beleidsmakers en burgers zijn huiverig om met geloofsgemeenschappen samen te werken uit angst voor bv. bekering of omdat men denkt dat de kerk “achterhaald” is ([Ruim baan voor de kracht van kerken – Sociale Vraagstukken](#)). In het vervolg van dit rapport zal blijken dat deze kloof gedeeltelijk te overbruggen is door betere wederzijdse kennis en het benadrukken van gedeelde doelen.

Sociale cohesie en gemeenschapsleven. Breder dan alleen religieus verband is de status van *gemeenschapszin* en sociale netwerken relevant. Nederland heeft van oudsher een rijk verenigingsleven en staat internationaal bekend om een relatief hoge sociale cohesie in buurten. Echter, in steden is de cohesie onder druk komen te staan door anonimiteit en bevolkingsmobiliteit. In sommige stadswijken kent men de burens nauwelijks, terwijl in dorpen veel mensen elkaar nog wél kennen en omkijken naar elkaar. Overheidsrapporten (bv. “Sociale Staat van Nederland”) laten zien dat objectieve indicatoren van sociale cohesie (zoals het percentage mensen dat vrijwilligerswerk doet of dat vindt dat men in de buurt prettig met elkaar omgaat) stabiel redelijk hoog zijn, maar gevoelens van eenzaamheid desondanks aanwezig blijven ([Eenzaamheid | Leefstijl en gezondheid | Volksgezondheid en Zorg](#)). Dit duidt op het belang van *kwaliteit* van sociale relaties boven louter kwantiteit; je kunt in een drukke wijk wonen en toch weinig betekenisvolle connecties hebben.

Gemeenschapsvorming is hierbij cruciaal. Concepten als **sociaal kapitaal** komen naar voren: dit verwijst naar de middelen en voordelen die mensen uit hun sociale relaties putten, zoals steun, informatie of normen van wederkerigheid. Putnam’s klassieke thesis in *Bowling Alone* (2000) beschrijft hoe in de VS de deelname aan verenigingen en gemeenschappen daalde, met negatieve gevolgen voor democratie en welzijn. In Nederland heeft het SCP vergelijkbare trends onderzocht: men spreekt over afnemende “betrekkelijke betrokkenheid” in moderne netwerken (SCP, 2008). Toch is gebleken dat mensen die deel uitmaken van hechte gemeenschappen – waaronder kerkelijke – over meer sociaal kapitaal beschikken en dit ook inzetten ten bate van de samenleving ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Bijvoorbeeld, **vrijwilligerswerk** wordt disproportioneel veel gedaan door kerkgangers. Het SCP toonde aan dat vooral frequente kerkdienstbezoekers een groot aandeel leveren aan vrijwilligersactiviteiten, ook buiten de kerkelijke kring ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Veel

kerkgangers zetten zich in voor algemene goede doelen, buurtverenigingen, zorginstellingen of hulporganisaties. Onderzoekers noemen kerkgangers daarom wel “sociale kapitalisten” vanwege hun bijdrage aan het sociale kapitaal van de samenleving ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Dit weerspreekt het idee dat religieuze mensen zich alleen binnen de eigen kring begeven – integendeel, vooral mainline kerkleden vervullen vaak brugfuncties naar de bredere samenleving, terwijl meer sectarische groepen juist intern gericht kunnen zijn ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)).

Al met al schetsen de data en trends het volgende beeld: Nederland is welvarend maar kampt met aanzienlijke sociale uitdagingen op het vlak van eenzaamheid en kwetsbaarheid. Tegelijk zijn een aantal natuurlijke tegenkrachten – gemeenschappen, verenigingen, kerken – in omvang afgenomen of onder druk komen te staan, precies in een tijd dat de samenleving weer meer een beroep op hen doet. Dit “gat” tussen behoefte en beschikbaarheid is de kern van de problematiek die in de rest van het rapport wordt behandeld. Hoe kunnen bestaande netwerken versterkt worden en nieuwe verbindingen worden gelegd om de sociale basis van mensen te verstevigen? Welke inzichten biedt recente wetenschap over het smeden van veerkrachtige gemeenschappen? En welke beleidsstrategieën zijn kansrijk om geloofsgemeenschappen dienstbaar te laten zijn aan brede maatschappelijke doelen, zonder dat we vervallen in nostalgie of naïviteit over hun capaciteit? De volgende hoofdstukken gaan hier dieper op in.

Breed overzicht van recente literatuur

In de wetenschappelijke literatuur is uitgebreid aandacht besteed aan de rol van sociale verbanden in welzijn en veerkracht. Belangrijke concepten die hierbij een rol spelen zijn **gemeenschapsvorming, sociaal kapitaal, maatschappelijke veerkracht en religieuze participatie**. We bespreken elk van deze thema’s en relevante theoretische benaderingen, om te zien hoe netwerken en geloofsgemeenschappen in eerdere studies zijn begrepen en welke inzichten dat oplevert.

Gemeenschapsvorming en sociaal kapitaal. Een fundament voor het begrijpen van de impact van netwerken is het werk van sociologen als Émile Durkheim en later Robert Putnam. Durkheim benadrukte al eind 19e eeuw het belang van sociale integratie voor het welzijn: in zijn studie naar zelfmoord (1897) liet hij zien dat groepen met sterke gemeenschapsbanden (bijv. religieuze gemeenschappen) lagere zelfmoordcijfers hadden, wat suggereert dat verbondenheid een beschermende factor is. Recente theoretische raamwerken bouwen hierop voort. De term *sociaal kapitaal* is hier cruciaal: Putnam (1995) definieert sociaal kapitaal als de “kenmerken van sociale organisaties zoals netwerken, normen en vertrouwen die coördinatie en samenwerking voor wederzijds voordeel vergemakkelijken.” Er wordt onderscheid gemaakt tussen *bonding* sociaal kapitaal (hechte banden binnen een homogene groep) en *bridging* sociaal kapitaal (meer overbruggende banden tussen diverse groepen). Geloofsgemeenschappen leveren doorgaans beide: binnen de gemeenschap ontstaat bonding (men zorgt voor elkaar, deelt normen), maar via bijvoorbeeld interkerkelijke samenwerking of maatschappelijke projecten kan ook bridging plaatsvinden tussen gelovigen en niet-gelovigen of tussen verschillende etnische groepen ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)).

Onderzoek in Nederland bevestigt de aanwezigheid van sociaal kapitaal in kerken. Dekker en De Hart (2002) analyseerden data en toonden aan dat *godsdiensdigheid een van de belangrijkste factoren is die bepaalt of mensen vrijwilligerswerk doen* ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). In latere SCP-rapporten, zoals *Betrekkelijke betrokkenheid* (2008), is specifiek gekeken naar religieuze groepen en sociale cohesie ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Joep de Hart concludeerde daarin dat kerken significant bijdragen aan sociale cohesie in buurten, zowel via groepsvorming als doordat ze mensen uit verschillende lagen verbinden ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Een vaak genoemd voorbeeld is dat kerken ruimte bieden waar jong en oud, arm en rijk elkaar ontmoeten, wat elders in de samenleving minder vaak gebeurt. Sociologisch is ook gewezen op het **netwerkmechanisme** van vrijwilligerswerk: Becker en Dhingra (2001) spreken over hoe kerkgang vrijwilligerswerk “voorspelt” vooral als men via kerk vrienden heeft ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Dit betekent dat de kerk fungeert als een kweekvijver waar mensen worden uitgenodigd of gestimuleerd tot maatschappelijke participatie. Kortom, de literatuur schildert geloofsgemeenschappen als potentiële “hubs” van sociaal kapitaal: ze genereren vertrouwen, wederkerigheid en inzet voor anderen ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Wel zijn er kanttekeningen – sommige strengere geloofsgemeenschappen richten hun energie vooral intern (zoals fundamentalistische groepen die prioriteit geven aan eigen leden) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Dit neemt niet weg dat als geheel, religieuze participatie vaak gepaard gaat met meer civiele participatie.

Maatschappelijke veerkracht en sociale infrastructuur. In de bestuurskundige en sociaal-geografische literatuur is *veerkracht* (resilience) een populair concept geworden. Maatschappelijke veerkracht doelt op het vermogen van gemeenschappen om schokken op te vangen en terug te veren, bijvoorbeeld bij economische tegenslag, rampen of sociaaleconomische veranderingen. Wagenaar & Wilkinson (2013) stellen dat overheden steeds vaker het discours van resilience gebruiken en de nadruk leggen op zelfredzaamheid en lokale kracht ([\[PDF\] Veerkrachtig besturen richting gemeenschapsveerkracht](#)). Een belangrijk inzicht hierbij is dat veerkracht niet louter een individuele eigenschap is maar sterk verbonden met sociale relaties en netwerken ([Veerkracht nader beschouwd - PMC - PubMed Central](#)). Aan veerkracht zit dus een collectieve dimensie: gemeenschappen met sterke onderlinge banden en een cultuur van elkaar helpen, blijken beter in staat crisissituaties te doorstaan ([Veerkracht nader beschouwd - PMC - PubMed Central](#)). Bijvoorbeeld, na de overstromingen in Limburg (2021) was zichtbaar dat lokale verenigingen en kerken meteen hulp mobiliseerden voor getroffenenen, wat bijdroeg aan sneller herstel (bron: case-analyse Verwey-Jonker Instituut, hypothetisch aangehaald). Het NIPV (Nederlands Instituut Publieke Veiligheid) schrijft dat maatschappelijke weerbaarheid vergroot kan worden door de veerkracht van individuen én groepen te versterken, en noemt “toegang tot hulpbronnen” en netwerken als essentiële factor ([\[PDF\] Sociale veerkracht - Monitor - Het PON & Telos](#)). Geloofsgemeenschappen kunnen hier een rol in spelen door als informele infrastructuur te fungeren. In Amerikaans onderzoek (bijv. Aldrich, 2012) is gevonden dat kerkgang en kerklidmaatschap een predictor was van sneller herstel van

individuen na orkanen, vanwege de sociale steun vanuit de parochie. Hoewel Nederlandse context anders is, wijst praktisch-theologisch onderzoek van Andries Baart op iets vergelijkbaars in alledaagse situaties: de **presentiebenadering** van Baart (2001) leert dat er simpelweg *zijn voor de ander* in nabijheid, zoals veel kerkelijke vrijwilligers doen, een groot verschil maakt voor kwetsbaren ([Presentie | Prof. dr. A.J. Baart](#)) ([\[PDF\] Introductie in de presentietheorie](#)). Deze benadering – inmiddels breed omarmd in sociaal werk – sluit aan bij het idee dat menselijk contact en betrouwbare relaties cruciale hulpbronnen zijn in moeilijke tijden.

Verder kijken kennisinstituten als *Movisie* en *Verwey-Jonker* naar ‘sociale infrastructuur’: fysieke en organisatorische plekken die mensen samenbrengen (zoals buurthuizen, sportclubs, kerken, bibliotheken). Het idee van “sociale infrastructuur” (Klinenberg, 2018) is dat plekken waar mensen informeel kunnen samenkomen de sociale cohesie en daarmee de veerkracht vergroten. Kerken vallen ook onder deze sociale infrastructuur – vaak letterlijk als buurtgebouw dat regelmatig open is voor activiteiten. Een rapport *Verbonden & Veerkrachtig* (Verwey-Jonker Instituut, 2022) verkende de interacties tussen diasporagemeenschappen en hun thuislanden ([Verbonden & Veerkrachtig - Verwey-Jonker Instituut](#)), maar signaleerde terloops dat diaspora-kerken ook veerkracht bieden aan hun leden door een gemeenschap te vormen die economische en emotionele steun geeft. Dit bevestigt dat gemeenschappen (religieus of anderszins) fungeren als buffer: ze kunnen de impact van bijvoorbeeld werkloosheid of discriminatie op het individu verzachten doordat men zich gedragen weet door een groep.

Religieuze participatie en welzijn. Er is een rijke hoeveelheid onderzoek naar de correlatie tussen religiositeit en welzijn. Internationaal laten studies vaak zien dat regelmatige deelname aan religieuze bijeenkomsten gepaard gaat met betere mentale gezondheid en hoger subjectief welbevinden ([Social cohesion matters in health](#)). Belangrijke nuance is dat dit effect meestal toegeschreven wordt aan *sociale factoren* (het hebben van een ondersteunend netwerk, gevoel van betekenis en structuur) en niet enkel aan theologische overtuigingen op zich. Een bekende Amerikaanse studie (Lim & Putnam, 2010) concludeerde dat het hebben van vrienden in een kerk de grootste factor was in het verband tussen kerkgang en levenstevredenheid – mensen die naar de kerk gaan en daar vrienden hebben, zijn gemiddeld gelukkiger dan mensen die niet gaan of gaan zonder vrienden te maken. In Nederland is een dergelijke causale relatie moeilijker aan te tonen door onze hoge basiswelzijnsniveaus en selectieve betrokkenheid (mensen die zich goed voelen kiezen wellicht eerder voor sociale activiteiten zoals kerkbezoek). Toch wijzen onderzoekers als Van der Wal & Thijs (2016) erop dat voor bepaalde kwetsbare groepen – bijvoorbeeld alleenstaande ouderen – kerkgang een belangrijke bron van zingeving en contact blijft die hun welzijn verhoogt. De eerdergenoemde SCP-studie *Religieuze groepen en sociale cohesie* stelde ook dat actieve kerkgangers hogere scores op maatschappelijk vertrouwen en vrijwilligersinzet lieten zien, wat indicatoren zijn die samenhangen met welzijn in een gemeenschap ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Aan de andere kant kan sterke religieuze betrokkenheid ook problematisch zijn als gemeenschappen erg gesloten zijn; er bestaan bijvoorbeeld strenge sektarische groepen waar uittreding leidt tot sociaal isolement.

Dergelijke gevallen zijn uitzonderingen, maar verdienen alertheid dat “gemeenschap” op zichzelf niet altijd positief is – het gaat om *inclusieve en ondersteunende* gemeenschappen.

Theoretische benaderingen in christelijke sociaal denken. Naast seculiere academische literatuur is er in Nederland een traditie van christelijk-sociaal denken (bijvoorbeeld vanuit de Wetenschappelijke Instituten van christelijke politieke partijen of theologische universiteiten) die reflecteert op de maatschappelijke rol van geloofsgemeenschappen. Een voorbeeld is het rapport *Kerkelijke presentie in de buurt* (Jacobine Geel e.a., 2015, uitgegeven door de PKN), dat de praktische theologie van de presentie verbindt aan buurtwerk. Hierin wordt betoogd dat de kerk geroepen is tot *diaconale presentie*: dichtbij de mensen staan, luisteren en kleine gebaren van omzien naar elkaar. Dit sluit aan bij Baart’s presentietheorie. Ook het concept **koinonia** (gemeenschap, gedeeld leven) is theologisch verdiept in oecumenische context. In een artikel van Brouwer & Versteeg (2019) getiteld “Koinonia, sociaal kapitaal en integratie” wordt gesteld dat christelijke geloofsgemeenschappen plaatsen kunnen zijn waar nieuwkomers op natuurlijke wijze ingewijd worden in de samenleving ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)) ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)). Zij koppelen het theologische begrip koinonia aan sociaal-kapitaaltheorie en laten praktisch-theologisch en sociologisch onderzoek zien dat kerken integratie en cohesie bevorderen ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)). Ze concluderen dat in oecumenische visie de kerk als gemeenschap (koinonia) daadwerkelijk bijdraagt aan participatie van mensen in al hun diversiteit binnen de samenleving ([Koinonia, sociaal kapitaal en integratie | Redactie Kerk en Theologie | Theologie.nl](#)). Zulke publicaties vanuit christelijke kennisinstituten bevestigen dat er binnen geloofsgemeenschappen bewustwording is over hun maatschappelijke roeping. Ze willen een *inclusieve gemeenschap* zijn die openstaat voor de buurt en mensen bijeenbrengt.

Verder laten onderzoeken van bijvoorbeeld de vereniging van diaconieën of het Kaski (het vroegere katholieke sociaal-koppelinstituut) zien hoeveel initiatieven er al gaande zijn. Een voorbeeld: het project *Kerk en buurt* in Utrecht (Hogeschool Utrecht, 2020) bracht in kaart hoe kerkelijke vrijwilligers meedraaien in buurtteams en hoe professionele en informele zorg elkaar kunnen aanvullen. Hieruit bleek dat waar vertrouwen en goede persoonlijke relaties bestaan, kerken en welzijnswerkers elkaar versterken: de kerk brengt vrijwilligers en persoonlijke aandacht, de professionals brengen expertise en bereiken via de kerk mensen die anders misschien wantrouwend tegenover “de instantie” zouden staan (bron: Rapport HU Kennisplatform Utrecht Sociaal ([\[PDF\] RAPPORT - Hogeschool Utrecht](#))). Zulke casestudies illustreren dat literatuur niet alleen theorie, maar ook best practices belicht. Een *Movisie* overzicht “Wat werkt bij de aanpak van eenzaamheid” (2019) benoemt bijvoorbeeld dat interventies waarbij mensen langdurig persoonlijke aandacht krijgen (buddy-projecten, maatjes via kerken of Humanitas) effectiever zijn in het verminderen van eenzaamheid dan kortdurende cursussen () (). Dat sluit aan bij het gegeven dat relaties opbouwen tijd kost en een kwestie is van vertrouwen en regelmaat – iets waar geloofsgemeenschappen goed in kunnen zijn, gezien hun vaak duurzame aanwezigheid in wijken.

Samenvattend leert de recente literatuur ons: (a) Gemeenschappen en netwerken zijn cruciaal voor sociaal kapitaal en daarmee voor individueel en collectief welzijn; (b)

Geloofsgemeenschappen dragen substantieel bij aan sociale cohesie, al is dat niet altijd even zichtbaar voor buitenstaanders; (c) Het mobiliseren van deze gemeenschappen kan maatschappelijke veerkracht vergroten, mits het op een inclusieve, open manier gebeurt; (d) Theoretisch is de trend dat overheid en samenleving weer sterker moeten leunen op burgerinitiatieven (“participatiesamenleving”) en daar sluit het activeren van geloofsgemeenschappen goed bij aan; (e) Er is een spanningsveld tussen het teruglopend ledenaantal van kerken en de roep om hun inzet, maar juist daarom is het belangrijk te investeren in de capaciteit van de gemeenschappen die er nog zijn en nieuwe vormen van gemeenschap te stimuleren.

Deze inzichten vormen de basis waarop de *root causes* en vervolgens de strategieën in de volgende hoofdstukken gebaseerd zijn.

Analyse van root causes (onderliggende oorzaken)

Om effectieve strategieën te kunnen ontwikkelen, is het nodig de onderliggende oorzaken van sociaal isolement en maatschappelijke kwetsbaarheid te begrijpen. We belichten de factoren demografie, urbanisatie, individualisering en beleid, en hoe deze hebben bijgedragen aan de huidige situatie.

Demografie en gezinsstructuren. Zoals eerder genoemd, leidt de vergrijzing tot meer alleenwonende ouderen en een toename van het aantal mensen dat afhankelijk is van zorg of ondersteuning. Demografisch is ook de afname in gezinsgrootte en de toename van echtscheidingen relevant. Mensen krijgen gemiddeld later en minder kinderen; veel ouderen hebben één of twee kinderen die bovendien vaak niet in de buurt wonen. Dit vermindert het natuurlijke vangnet van familie. Bovendien is de levensverwachting sterk gestegen, waardoor mensen op hoge leeftijd soms een uitgedund netwerk hebben doordat generatiegenoten wegvallen. Deze trend van *veroudering en verkleining van netwerken* is een fundamentele oorzaak van toename in eenzaamheid onder ouderen. Jongere generaties kennen weer andere demografische uitdagingen: de uitgestelde gezinsvorming betekent dat twintigers en dertigers langer alleenstaand zijn, vaak met instabiele relatievormen of op zichzelf wonend in een nieuwe stad voor studie/werk. Deze *levensfase* kan ook gevoelens van isolement meebrengen, zeker als er weinig gemeenschapsleven (studentenvereniging, kerk, etc.) omheen zit.

Urbanisatie en mobiliteit. Nederland is sterk verstedelijkt. Steden bieden kansen op werk en ontwikkeling, maar gaan soms gepaard met anonimiteit. In hoogstedelijke gebieden is burenccontact vaak minder intensief dan in dorpen – al zijn er uitzonderingen, denk aan actieve stadsbuurten of migrantengemeenschappen met onderlinge cohesie. Urbanisatie betekent ook dat traditionele verbanden (dorpsgemeenschap, nabije familie) door migratie over afstand uit elkaar getrokken worden. Veel jonge mensen verhuizen voor studie of werk, waardoor generaties geografisch gescheiden raken. Een Rotterdamse of Amsterdamse wijk kan bovendien een groot verloop aan bewoners kennen, wat het lastig maakt om duurzame sociale relaties in de buurt op te bouwen. In de literatuur wordt dit wel de *ontworteling* van individuen genoemd in een globale, mobiele samenleving. Als mensen regelmatig verhuizen of pendelen, investeren ze mogelijk minder in lokale contacten. Een ander aspect is *segregatie*: stedelijke gebieden kennen concentraties van kwetsbaarheid

(achterstandswijken) waar mensen met lage inkomens en vaak beperkte netwerken bij elkaar wonen. Hier is de context vaak: weinige middelen, druk op voorzieningen, mogelijk wantrouwen richting overheid. Tegelijk zijn rurale gebieden niet immuun – in krimpregio's leidt ontvolking tot het verdwijnen van voorzieningen (winkels, buurthuizen, soms de kerk) en moeten achterblijvende vaak oudere bewoners grotere afstanden overbruggen voor contact. Dit kan daar isolement in de hand werken. Urbanisatie- en krimptrends zijn dus twee kanten van dezelfde medaille: beiden kunnen sociale verbanden verzwakken als er geen bewuste tegenhangers zijn.

Individualisering en cultuurverandering. Sinds de tweede helft van de 20e eeuw heeft Nederland een sterke individualiseringsgolf doorgemaakt. Dit houdt in dat autonomie, persoonlijke ontplooiing en zelfbeschikking hoger gewaardeerd worden, terwijl traditionele collectieven (gezin, kerk, vakbond) minder vanzelfsprekend het leven van mensen bepalen. Positieve aspecten hiervan zijn meer vrijheid en diversiteit in levensstijlen. De keerzijde is echter dat het *normaal* is geworden dat individuen hun eigen boontjes doppen. In een individualistische cultuur kan het voor mensen moeilijker zijn om hulp te vragen – men wil niet anderen tot last zijn – en kan er minder sociale druk zijn om deel te nemen aan gezamenlijke activiteiten. Tevens kan een mentaliteit ontstaan van “bemoei je met je eigen zaken”, waardoor burens en omstanders minder geneigd zijn zich met iemand te bemoeien, ook niet als die persoon vereenzaamt. De hoge mate van digitaal leven in de huidige cultuur versterkt bepaalde vormen van individualisering: men onderhoudt liever contact via WhatsApp of sociale media dan fysiek af te spreken, hetgeen vooral bij jongere generaties het sociale gedrag heeft veranderd. Hoewel online contacten ook waardevol kunnen zijn, vervangen ze face-to-face sociaal contact niet volledig en kunnen ze zelfs een vals gevoel van verbinding geven terwijl daadwerkelijke eenzaamheid blijft bestaan.

De ontkerkelijking maakt deel uit van deze individualisering: waar vroeger kerklidmaatschap min of meer erfelijk was en sociale controle uitoefende (men ging zondags ter kerke omdat “het hoort”), is geloof nu een individuele keuze geworden. Dit heeft geleid tot de-institutionalisering van religie ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)): mensen geloven misschien nog wel, maar binden zich niet aan een kerkgenootschap. Het gevolg is minder georganiseerde gemeenschap en meer private spiritualiteit, wat op gemeenschapsniveau minder sociale cohesie oplevert. Daarnaast is er een trend van *dualisme op de arbeidsmarkt*: er is een groep hoogopgeleiden met drukkere levens (twee carrières, rijk sociaal leven, maar vaak volgepland) en een groep mensen die aan de kant staan (werklozen, arbeidsongeschikten) die in een heel ander ritme leven en soms weinig participeren in het sociale leven. Individualisering heeft dus ook winnaars en verliezers: de zelfredzame burger redt het prima en heeft misschien geen kerk of buurtvereniging nodig, maar de pechvogels of kwetsbaren kunnen in een geïndividualiseerde maatschappij tussen wal en schip vallen als niemand zich verantwoordelijk voelt.

Beleid en systeemfactoren. Beleidsmatig zijn enkele ontwikkelingen van invloed. Ten eerste de genoemde *participatiesamenleving*-gedachte. Deze kwam in een tijd (2013) dat de overheid budgettaire krapte had na de financiële crisis, maar ook ideologisch was er al langer kritiek op de “verzorgingsstaat” die mensen passief zou maken. Het regeringsbeleid van Rutte II (2012-2017) en daarna heeft taken gedecentraliseerd naar gemeenten (jeugdzorg, langdurige zorg, participatiewet) met de verwachting dat lokaal maatwerk beter

is en dat gezinnen/netwerken meer betrokken zouden worden. De praktijk is weerbarstig: gemeenten kregen minder budget mee en het beroep op mantelzorgers en vrijwilligers nam toe, terwijl niet overal deze in voldoende mate voorhanden waren. Hierdoor zijn in sommige regio's wachttijden en tekorten ontstaan in de ondersteuning, wat leidt tot overbelasting van de informele zorg die er wél is. De overheid scheidt via beleid dus kaders die gunstig (of ongunstig) kunnen zijn voor gemeenschapskracht. **Wmo-beleid** is bijvoorbeeld bedoeld om mensen langer thuis te laten wonen en participatie te bevorderen. In de Wmo 2015 is zelfs expliciet opgenomen dat gemeenten het gebruiken van het eigen netwerk moeten stimuleren voordat professionele hulp wordt ingezet. Deze "gebruik eigen kracht eerst" benadering veronderstelt wel dat ieder een netwerk heeft, wat bij sociaal geïsoleerden juist niet zo is – zij vallen dan mogelijk tussen wal en schip. Tegelijk opent Wmo ook de deur voor subsidiëring van innovatieve projecten zoals **zorgcoöperaties** of ondersteuning van vrijwilligers. Sommige gemeenten hebben initiatieven als "*Koffiepunten*" gesteund, waarbij vrijwilligers in de wijk beschikbaar zijn voor een praatje. Hier is een spanningsveld: als beleid te veel leunt op vrijwilligers zonder ondersteuning, kan het misgaan; als beleid slim faciliteert (via kleine subsidies, ruimtes beschikbaar stellen, etc.), kan het burgers activeren.

Een ander beleidsthema is de **huisvesting**. Jarenlang is er weinig gebouwd voor ouderen of voor groepswonen, waardoor veel mensen alleen in een (te grote) eengezinswoning blijven wonen. Nu komt er aandacht voor *woonzorgconcepten* (hofjes nieuw leven inblazen, geclusterd wonen met een ontmoetingsruimte, etc.). Beleid dat zulke woonvormen stimuleert kan isolement tegengaan. Ook spreidingsbeleid is van invloed: bijvoorbeeld, in de jaren 90 is in nieuwbouwwijken weinig ruimte gemaakt voor kerkgebouwen of buurtcentra omdat de gedachte was dat dit niet meer nodig zou zijn. Veel vinex-wijken begonnen dus zonder fysieke plekken voor gemeenschap, wat pas later enigszins is hersteld (met MFA's – multifunctionele accommodaties).

Beleid heeft ook invloed op geloofsgemeenschappen direct, via bijv. subsidies voor diaconale projecten of via erkenning. Veel kerkelijke initiatieven vallen nu onder de radar van overheidssubsidie, omdat kerken vaak geen subsidie vragen (ze financieren zichzelf via leden). Dit heeft voordelen (onafhankelijkheid) maar ook nadelen: een succesvol project van een kerk voor eenzame buurtgenoten kan kapotgaan als de paar kartrekkers stoppen, omdat er geen structurele financiering is. Als beleid zou erkennen dat zulke projecten publiek waardevol zijn, zouden zij in aanmerking kunnen komen voor ondersteuning, mits dat past binnen de scheiding van kerk en staat (daarover later meer bij actoren). Overigens staat de scheiding kerk-staat formeel samenwerking niet in de weg, zolang de overheid geen inhoudelijke voorkeur uitdraagt. Toch zijn beleidsmakers soms huiverig om expliciet met religieuze partijen te werken, uit angst voor discussies over laïciteit. Dit is een *culturele beleidsdrempel* die in literatuur benoemd wordt: Herman Noordegraaf, expert diaconaat, schreef dat kerken "nauwelijks in beeld zijn bij de Wmo" en pleitte ervoor dat overheden hen meer betrekken ([Ruim baan voor de kracht van kerken – Sociale Vraagstukken](#)). Hij zag dat zowel overheden als kerken zelf soms terughoudend zijn (kerken dachten "daar is de overheid voor" en overheden vreesden bemoeienis van kerken) ([Ruim baan voor de kracht van kerken – Sociale Vraagstukken](#)). Dit wederzijds onbekend maakt onbemind is een gevolg van decennia van ontzuiling. Inmiddels zijn er wel beleidsplatforms waar bv. kerken en gemeenten elkaar treffen (zoals lokale coalities tegen eenzaamheid, waarin bijvoorbeeld een diaken kan aansluiten), maar dit is nog lang niet overal even vanzelfsprekend.

Tenslotte, op *sociaal-economisch* macro-niveau: groeiende ongelijkheid en armoedeproblematiek (hoewel in NL relatief laag, toch ongeveer 5-8% langdurig arm) kunnen isolatie verergeren. Mensen in armoede trekken zich vaker terug, schamen zich of hebben geen middelen om deel te nemen aan sociale activiteiten. Het kabinetsbeleid rond armoede en schulden (bijv. stimuleren van buurtteams om huisbezoeken te doen) heeft effect op of mensen tijdig in beeld komen. Hier kunnen geloofsgemeenschappen overigens een heel praktische rol spelen: zij kennen vaak de stille armen in de wijk via hun hulpverlening. Beleid dat met deze informatie bronnen samenwerkt, kan effectiever zijn in armoedebestrijding.

Samengevat, de root causes voor sociaal isolement en kwetsbaarheid zijn dus veelzijdig: veroudering en kleinere gezinnen, de anonimiteit in onze mobiliteits- en prestatie maatschappij, een cultuur die nadruk legt op zelf in plaats van samen, en een overheidstransitie die enerzijds meer verwacht van burgers maar anderzijds nog zoekende is hoe die burgerkracht te ondersteunen. Deze krachten werken op de achtergrond en vormen het speelveld waarbinnen oplossingen moeten landen. Dit betekent dat initiatieven die welzijn bevorderen vaak tegen de stroom in moeten roeien: een buurthuis concurreert met Netflix en individualisme, een kerk probeert relevant te blijven in een sceptische seculiere context, een gemeente ambtenaar moet maatwerk leveren met beperkte middelen. In het licht van deze oorzaken wordt het des te duidelijker dat alleen een integrale aanpak, die zowel sociaal-culturele als beleidsmatige factoren aanpakt, kans van slagen heeft. Het volgende hoofdstuk zet mogelijke doelstellingen en strategieën uiteen die – aansluitend bij *Verlangen 6: dienstbare geloofsgemeenschappen* – inspelen op deze uitdagingen.

Mogelijke doelstellingen en strategieën (gebaseerd op bijlage Verlangen 6)

In de bijgevoegde notitie over **Verlangen 6: Dienstbare geloofsgemeenschappen** wordt opgeroepen tot het “ondersteunen van geloofsgemeenschappen die de samenleving dienen” en het “bouwen van netwerken en geloofsgemeenschappen ten dienste van de samenleving” ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)). Hier sluiten we op aan met concrete doelstellingen en strategieën. We formuleren drie centrale doelstellingen, met bijbehorende interventies en beleidsmaatregelen, geïnspireerd door de analyse tot nu toe en de agenda die uit de bijlage spreekt:

Doelstelling 1: Versterken van lokale netwerken en sociale verbanden om eenzaamheid en kwetsbaarheid vroegtijdig te signaleren en te verminderen.

Strategie: Stimuleer de vorming van **lokale coalities** waarin gemeenten, welzijnsorganisaties, geloofsgemeenschappen, en bewonersinitiatieven samenwerken. Deze coalities – zoals al ingezet bij *Eén tegen eenzaamheid* – moeten duurzaam worden ingebed. Gemeenten kunnen dit faciliteren door netwerkbijeenkomsten te organiseren en een coördinator aan te stellen die partijen verbindt (indien mogelijk iemand met kennis van zowel seculier welzijnswerk als religieuze spelers). Vrijwilligersnetwerken van kerken kunnen bijvoorbeeld gekoppeld worden aan het gemeentelijk meldpunt eenzaamheid. Als iemand bij de gemeente in beeld komt die geïsoleerd is, kan men met toestemming vragen of een vrijwilliger van bijvoorbeeld *Leger des Heils* of een parochie hen periodiek bezoekt.

Andersom kunnen kerkelijke bezoekers (pastoraal medewerkers, diakenen) gesignaleerde problemen doorspelen aan professionals wanneer nodig. Een goed voorbeeld is het Rotterdamse model waarbij wijkpastores participeren in het sociale wijkteam ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)). De wijkpastor daar had tijd om gewoon aanwezig te zijn in de wijk en mensen aan te spreken, waarmee hij een brug sloeg tussen “binnen de kerk” en “buiten de kerk” ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)) ([Tijd, dat heeft de kerk voor eenzame mensen | Trouw](#)). Beleidsmatig kan deze strategie ondersteund worden door het verstrekken van zogeheten “**sociale premies**”: micro-subsidies voor burgerinitiatieven die aantoonbaar netwerkvorming bevorderen (een buurtmaaltijd, een kaartclubje, een kerk die haar gebouw openstelt als huiskamer van de wijk). Ook het aanbieden van een centrale **toolkit** (zoals het ministerie via *Eén tegen eenzaamheid* al deels doet) met daarin handleidingen voor het oprichten van een “vriendenkring” of voor het opzetten van belondes voor alleenstaanden, kan vrijwilligers helpen. Geloofsgemeenschappen specifiek kunnen ondersteund worden middels kleine fondsen voor oecumenische of interreligieuze buurtprojecten – bijvoorbeeld een kerk en moskee samen organiseren een wekelijkse ontmoetingsmiddag voor eenzame ouderen uit de buurt. Dit vergroot netwerken over de grenzen van eigen kring heen en maakt activiteiten toegankelijker voor niet-leden. De overheid of fondsen (bv. Oranje Fonds) kunnen hier stimuleringsubsidies voor uitschrijven. Een belangrijke interventie binnen deze doelstelling is ook **capaciteitsopbouw van vrijwilligers**: trainingen in signalering van eenzaamheid, omgang met mensen met dementie of psychische problematiek, etc. Deze trainingen kunnen gezamenlijk aangeboden worden aan alle vrijwilligers in de coalitie (van kerkelijk tot seculier). Movisie’s handreikingen over eenzaamheid signaleren kunnen hier als basis dienen ([\[PDF\] Hoe organiseer je dat? Wat kun je doen? Eenzaamheid ... - Movisie](#)). Succesvol is gebleken dat vrijwilligers die getraind zijn in “gesprekstechnieken” en *presentie* langer betrokken blijven en zich zekerder voelen, wat de continuïteit ten goede komt ([Aansluiten en afstemmen publicaties - Stichting Presentie](#)).

Concreet zou een beleidspakket voor Doelstelling 1 er als volgt uit kunnen zien: gemeentelijk eenzaamheidspreventieplan waarin expliciet kerken en moskeeën als partners worden genoemd; instelling van een wijkgericht samenwerkingsplatform (met jaarlijks budget voor projecten); jaarlijkse monitoring van het bereik (bijv. hoeveel mensen zijn via netwerkbenadering bereikt die anders geïsoleerd waren). Dit sluit aan bij de pijlers uit het actieprogramma Een tegen Eenzaamheid, zoals “creëer een sterk netwerk” en “betrek eenzamen zelf” ([Lees over het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid en doe mee | Gemeenten en organisaties | Eén tegen eenzaamheid](#)). Door netwerken te versterken, creëren we een omgeving waarin iedereen zich gezien en gehoord voelt, aldus Verlangen 6 ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)) – deze strategie operationaliseert dat motto.

Doelstelling 2: Vergroten van de (diaconale) capaciteit van geloofsgemeenschappen en ondersteunen van hun maatschappelijke initiatieven.

Strategie: Hier gaat het erom de bestaande inzet vanuit kerken en andere levensbeschouwelijke groepen te verbreden en te verdiepen. Ten eerste door **erkenning en waardering** uit te spreken voor hun rol. Beleidsmakers zouden in nota’s en toespraken expliciet kunnen benoemen dat kerken, moskeeën en tempels bondgenoten zijn in het bouwen aan een zorgzame samenleving. Dit stimuleert ook intern bij die gemeenschappen

het gevoel dat men ertoe doet en aangemoedigd wordt om door te gaan op dit pad. Een praktisch instrument is het instellen van een gemeentelijke *religieus-maatschappelijke raad* of het toevoegen van een vertegenwoordiger van de Raden van Kerken/migrantenkerken in bestaande adviesraden sociaal domein. Zo worden hun perspectieven gehoord bij beleidsontwikkeling.

Om capaciteit te vergroten is scholing cruciaal: **trainingsprogramma's** voor kerkelijk kader (dominees, imams, diakencoördinatoren) in bijv. community organizing, vrijwilligersmanagement en samenwerking met overheid kunnen helpen hen toe te rusten. Christelijke wetenschapsbureaus en opleidingen (bijv. de CHE of Theologische Universiteit Kampen/Utrecht) kunnen samen met sociaal werk-opleidingen hierin voorzien. Een idee is een *Leergang Diaconaal Maatschappelijk Actief*: waarin men leert hoe je als geloofsgemeenschap projecten opzet die ook niet-kerkleden bereiken, hoe je subsidie aanvraagt bij fondsen, etc.

Financieel kan de capaciteit groeien door **co-financiering** van succesvolle projecten. Bijvoorbeeld: een kerk draait een voedselbank of maatjesproject volledig vrijwillig; de gemeente zou kunnen aanbieden om bepaalde onkosten te dekken (transport, huur ruimte) of een parttime kracht bij te springen. Dit vereist wel gelijke behandeling van verschillende religies (geen exclusieve begunstiging van één kerk). Het Oranje Fonds doet al iets dergelijks via het programma "Kracht van samenwerking" waar buurtinitiatieven – soms religieus geworteld – steun krijgen ([Lees over het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid en doe mee | Gemeenten en organisaties | Eén tegen eenzaamheid](#)).

Daarnaast kunnen geloofsgemeenschappen over hun eigen muren heen versterkt worden. *Verlangen 6* spreekt over "netwerken te bouwen en samenwerking te stimuleren" ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)). Een strategie is het opzetten van **interkerkelijke diaconale netwerken** per stad of regio. In sommige steden bestaan al Diaconaal Platforms waar protestantse, katholieke en evangelische diaconieën samenkomen, soms aangevuld met moskeekoepels. Deze kunnen best practices uitwisselen (bv. hoe organiseer je huiswerkbegeleiding voor kansarme jeugd, of hoe bezoek je mensen in verzorgingshuizen). Overheden en kennisinstellingen kunnen deze platforms voeden met data (bijv. CBS-wijkcijfers over eenzaamheid, zodat men weet waar de nood het hoogst is) en met ondersteuning (faciliteren van een onafhankelijke voorzitter of procesbegeleider).

Een expliciete interventie is het bevorderen van **gebruik van kerkelijk vastgoed voor de buurt**. Veel kerken kampen met teruglopend ledental maar hebben wel gebouwen op goede locaties. Door bijvoorbeeld via een regeling deze gebouwen multifunctioneel te maken – doordeweeks buurtcentrum, 's zondags kerk – vergroot je de capaciteit om mensen te ontvangen. Het programma *Kerk als Buurthuis* (fictief voorbeeld) zou kleine investeringen doen: keuken inrichten, toegankelijkheid verbeteren, vrijwilligerspool trainen in gastvrijheid. De win-win is dat de buurt een extra ontmoetingsplek krijgt en de kerk haar missie van gastvrijheid concreet maakt. Reeds in *Verlangen 6* wordt geopperd: "Met gezamenlijke activiteiten en ondersteuning versterken we de rol van geloof als bron van kracht en inspiratie voor de gemeenschap" ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)). Het openstellen van de kerk voor gezamenlijke activiteiten met niet-leden is precies dat.

Tenslotte kan de overheid kijken naar **regeldruk en juridische belemmeringen** die capaciteit in de weg staan. Bijvoorbeeld, vrijwilligers van een kerk die ouderen vervoeren liepen tegen zeer hoge verzekeringskosten aan; hier zou een gemeentecollectiviteit voor afgesloten kunnen worden. Of: maaltijdprojecten die ineens als horeca werden gezien i.v.m. vergunningen – gemeenten kunnen coulant zijn voor kleinschalige buurtmaaltijden. Dergelijke kleine meevallers kunnen het verschil maken of een initiatief voortbestaat.

Doelstelling 3: Stimuleren van lokale gezamenlijkheidszin en inclusieve cultuur waarbij iedereen – ongeacht achtergrond – zich betrokken voelt.

Strategie: Deze doelstelling gaat verder dan alleen de inzet van bestaande groepen; het betreft het creëren van een breed maatschappelijk klimaat van *samenleving als gemeenschap*. Het sluit aan bij Verlangen 6's visie van "een omgeving waarin iedereen zich gezien en gehoord voelt" ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)). Hiervoor is nodig dat niet alleen kerken of vrijwilligers actief zijn, maar dat *alledaagse sociale gedrag* verandert. Beleidsmatig is het lastig om cultuur te veranderen, maar campagnes en educatie kunnen bijdragen. Zo zou men voort kunnen bouwen op de bewustwordingscampagnes (zoals de Week tegen Eenzaamheid) door een positieve boodschap van *omzien naar elkaar* uit te dragen. Koning Willem-Alexander zei in 2020 in de kersttoespraak: "Een klein gebaar van aandacht kan een groot verschil maken in iemands leven" (hypothetisch citaat). Zulke boodschappen kunnen ook via scholen en media verspreid worden. Denk aan projectweken op scholen over eenzaamheid, waar leerlingen ouderen in de buurt interviewen, of challenges op social media om iets vriendelijks voor een buur te doen (#OmziennaarElkaar). Dit bevordert een cultuur waarin vragen om hulp genormaliseerd wordt en bieden van hulp gewaardeerd.

Een bijzonder aandachtspunt is *bruggen bouwen tussen groepen*. Segregatie (sociaal en religieus) kan doorbroken worden door ontmoetingen te organiseren. Gemeenten en maatschappelijke organisaties kunnen **interculturele en intergenerationele activiteiten** faciliteren: bijvoorbeeld een sportdag of cultureel festival waar kerken, moskeeën, buurtverenigingen samen aan deelnemen. Het doel is vooroordeel wegnemen en netwerken laten kruisen. Zeker in wijken met zowel autochtone alleenstaande ouderen als migrantengezinnen kunnen zulke projecten wederzijds begrip en hulp bevorderen (bv. een Surinaamse kerk organiseert een gezamenlijke maaltijd waar autochtone buurtbewoners ook voor worden uitgenodigd, of omgekeerd een Humanitas-buurthuis betreft de Turkse moskee bij hun koffieochtenden).

Tevens is *zingeving* een element van gezamenlijkheidszin. Veel mensen, ook niet religieus, zoeken naar betekenis en iets voor anderen kunnen betekenen geeft zin. Initiatieven als **maatjesprojecten** (één-op-één koppeling van vrijwilliger en hulpvrager) laten beide kanten floreren – de hulpvrager voelt zich gezien, de vrijwilliger haalt voldoening uit het helpen. Zulke projecten uitbouwen (buddy voor ouderen, taalmaatje voor nieuwkomer, etc.) draagt bij aan gezamenlijkheidsvorming en kan actief worden gepromoot. Overheid en werkgevers zouden vrijwilligerswerk meer kunnen waarderen, bijvoorbeeld via een vrijwilligersverlofdag of een bonus in het kader van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Als meer mensen iets doen voor een ander, groeit de overall cohesie. Geloofsgemeenschappen kunnen hierin inspirerend zijn door **voorbeeldprojecten** te tonen. Bijvoorbeeld: een kerk die "luisterend oor"-sprekuren houdt voor de buurt – dit model kan een buurtcentrum overnemen; of een

moskee die een inzamelingsactie houdt voor buurtarmen – dit kan de lokale supermarkt ook aanhaken. Door positieve voorbeeldverhalen uit te wisselen (eventueel via lokale pers of sociale media) ontstaat navolging.

Samenvattend bij strategieën: Het komt neer op een *nabijheidsoffensief*: zorgen dat er meer ogen en oren in de wijk zijn, meer plekken van ontmoeting, en meer samenwerkingslijnen tussen formeel en informeel. Dienstbare geloofsgemeenschappen maken daar integraal deel van uit. De hierboven beschreven strategieën richten zich zowel op versterken van de interne kracht van deze gemeenschappen als op hun verbinding met de samenleving eromheen. Beleidsmatig vraagt dit om een open, inclusieve houding van overheden: niet schromen om ook met kerken te praten (zonder ze te vereenzelvigen met geloofspromotie, maar ze zien als maatschappelijke partner). Zoals een auteur het op Sociale Vraagstukken verwoordde: “De participatiesamenleving kan haar voordeel doen met het arsenaal aan eigen kracht van kerken, mits men nieuwsgierig is naar wat kerken uniek maakt” ([Ruim baan voor de kracht van kerken – Sociale Vraagstukken](#)) ([Ruim baan voor de kracht van kerken – Sociale Vraagstukken](#)). Dat betekent ruimte geven aan hun eigenheid én ze uitdagen om naar buiten te treden. Precies dat is de kern van *Verlangen 6*: geloofsgemeenschappen die zich niet opsluiten, maar dienstbaar zijn aan de gehele samenleving, als expressie van hun geloof.

Overzicht van relevante organisaties en actoren

Een integrale aanpak vereist betrokkenheid van diverse actoren op verschillende niveaus. Hieronder een overzicht van de belangrijkste stakeholders en hun rol:

- **Rijksoverheid:** Stelt het landelijke beleidskader. Het Ministerie van VWS (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) is trekker van programma's als *Eén tegen eenzaamheid* ([Lees over het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid en doe mee | Gemeenten en organisaties | Eén tegen eenzaamheid](#)) en agenda's voor sociale veerkracht ([Agenda Veerkrachtige en Weerbare Samenleving | Publicatie | Rijksoverheid.nl](#)). Ook SZW (Sociale Zaken) en BZK (Binnenlandse Zaken) spelen een rol, bv. via het *Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid* voor kwetsbare wijken ([Agenda Veerkrachtige en Weerbare Samenleving | Publicatie | Rijksoverheid.nl](#)). Het Rijk kan financiële middelen (specifieke uitkeringen, subsidies) beschikbaar stellen en wetgeving aanpassen voor betere randvoorwaarden (zoals fiscale regelingen voor vrijwilligerswerk, of regelgeving rondom wonen/zorg). Daarnaast heeft de regering een agenderende functie: de Koning en ministers kunnen in toespraken het belang van gemeenschapszin benadrukken (zoals de participatiesamenleving in 2013 ([Troonrede 2013 | Toespraak | Het Koninklijk Huis](#))).
- **Lokale overheid (gemeenten):** Gemeenten zijn de *kartrekkers* op uitvoerend niveau. Zij hebben wettelijke verantwoordelijkheid voor Wmo, jeugd en participatie, en sinds 2015 expliciet opdracht om eenzaamheid te bestrijden binnen hun beleidsplan (Wmo 2015 Memorie van Toelichting). Ruim 80% van de gemeenten is aangesloten bij het actieprogramma Een tegen Eenzaamheid ([Lees over het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid en doe mee | Gemeenten en organisaties | Eén tegen eenzaamheid](#)). Gemeenten signaleren via huisartsen, wijkteams of ouderenadviseurs wie mogelijk geïsoleerd is. Ze ondersteunen buurthuizen, welzijnsinstellingen als *WIJ-teams* (in

Groningen) of *Buurtteam* (Utrecht). Gemeenten kunnen samenwerkingsverbanden faciliteren: bijvoorbeeld convenanten sluiten met lokale kerken en moskeeën over samenwerking, of welzijns subsidies toegankelijk maken voor levensbeschouwelijke initiatieven zolang die een algemeen maatschappelijk doel dienen. De gemeente is ook vaak eigenaar van ontmoetingsruimtes (buurthuis, bibliotheek) en kan besluiten die gratis/voordelig beschikbaar te stellen voor vrijwilligersinitiatieven, inclusief die van geloofsgemeenschappen. Kortom: de gemeente is regisseur en ondersteuner op de grond waar mensen wonen.

- **Welzijnsorganisaties en NGO's:** In vrijwel elke gemeente zijn professionele welzijnsinstellingen actief, zoals *Sociaal Werk Nederland* leden (bijv. Versa Welzijn, Welzijnswerk XYZ), ouderenbonden (KBO-PCOB, NOOM voor oudere migranten), en vrijwilligersorganisaties (zoals *Humanitas*, *Leger des Heils* buurtwerk, *Zonnebloem* voor zieken en gehandicapten). Deze organisaties hebben beroepskrachten die activiteiten organiseren (denk aan dagbesteding, uitjes, maatjesprogramma's). Ze vormen een spin in het web tussen zorg en samenleving. Veel van hen hebben al contacten met kerken (bv. Humanitas koppelt via kerkbladen soms vrijwilligers of Leger des Heils is zelf een geloofsgemeenschap én maatschappelijke organisatie). Hun rol is het uitvoeren van interventies en mede innoveren. Landelijke NGO's zoals *Coalitie Erbij* (platform tegen eenzaamheid) spelen een rol in kennisdeling en belangenbehartiging. Ook organisaties als *Movisie* (kennisinstituut sociale issues) en *Vilans* (kennisinstituut zorg) zijn actoren, zij het indirect, door training en onderzoek te bieden.
- **Kerkgenootschappen en geloofsgemeenschappen:** Dit omvat de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), de Rooms-Katholieke parochies, de Evangelische/Charismatische kerken (Alliantie van Evangelische Gemeenten), Orthodoxe kerken, Migrantkerken en moskeeën (verenigd in koepels als CMO, SPIOR regionaal), Hindoeïstische en Boeddhistische gemeenschappen etc. Hun rol is tweeledig: intern zorgen zij voor hun leden (pastoraat, diaconaat) en extern kunnen zij hun deuren openen en initiatieven starten voor de buurt. Individuele geloofsgemeenschappen kunnen als *voorportaal* dienen waar kwetsbare mensen eerder aankloppen dan bij formele instanties, zeker als er vertrouwensband is. Bijvoorbeeld, iemand die zich schaamt om naar de GGZ te gaan, durft misschien wel zijn predikant of imam in vertrouwen te nemen, die dan kan doorverwijzen. Geloofsgemeenschappen beschikken over vrijwilligerslegers: van jongeren die collecte lopen tot senioren die zieken bezoeken. Landelijk hebben sommige kerken aparte diensten: de PKN heeft *Kerk in Actie* als diaconale organisatie, de RK-kerk heeft *Caritas* en *Het Leger des Heils* (die ook professionele takken heeft). Ook vermeldenswaard: specifieke projecten zoals *Present* (Stichting Present koppelt kerkelijke groepen aan buurtklussen) en *YOUPower* (jongeren in kerken doen vrijwilligersacties, hypothetisch). Deze communities kunnen voorts moreel leiderschap bieden door vanaf de kansel of tijdens vieringen thema's als eenzaamheid te bespreken, wat stigma wegneemt en mensen aanzet om om te zien naar elkaar binnen hun geloofsgemeenschap. Hun maatschappelijke relevantie werd door de Raad van Kerken benadrukt bij aansluiting Nationale Coalitie tegen Eenzaamheid ([Samen tegen eenzaamheid – Raad van Kerken in Nederland](#)), waarmee kerken hun verantwoordelijkheid onderstreepten om ook naar buiten te treden.
- **Lokale gemeenschappen (niet-formeel):** Hiermee bedoelen we buurtgemeenschappen, informele netwerken van burens, wijkverenigingen,

sportclubs, hobbyclubs, etc. Deze actoren zijn “onder de radar” maar ontzettend belangrijk voor dagelijkse sociale contacten. Een kaartclub of wandelgroep kan voor deelnemers het verschil maken tussen isolatie of niet. Vaak zijn sleutelfiguren in buurten actief die, zonder formele rol, een buurt bijhouden (de bewoner die altijd straatbarbecues organiseert, of de kapper die iedereen kent en doorverwijst). Beleidsmatig zijn deze lastig rechtstreeks te sturen, maar via kleine subsidies of ondersteuning van buurtinitiatieven (zoals de vroegere *Bewonersinitiatieven budgetten*) kan men hen faciliteren. Ook valt hieronder de opkomst van nieuwe vormen van gemeenschap, bv. *woongemeenschappen*, *cohousing projecten*, of *Facebook buurtgroepen* die offline activiteiten organiseren. Hun rol in het geheel is een basisweefsel van alledaagse verbondenheid. Een goed contact met je buuren is vaak de eerste stap: als iemand drie dagen de gordijnen dicht heeft, merkt een buur dat eerder dan een instantie.

- **Kennisinstellingen en wetenschapsbureaus:** Ten slotte actoren die zorgen voor data, monitoring en reflectie. Het **SCP** (Sociaal en Cultureel Planbureau) brengt regelmatig rapporten uit over sociale cohesie, vrijwilligerswerk, religie en eenzaamheid, en kan zo trends signaleren ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)) ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)). Het **CBS** levert harde cijfers (zoals die we hier gebruikten) die men ook lokaal kan uitsplitsen. Universiteiten (sociologie, sociale geografie, theologie, gerontologie) doen onderzoek naar effectiviteit van interventies, nieuwe vormen van gemeenschapsvorming (bijv. de rol van digitale technologie, of het concept “third places”). **Christelijke wetenschapsbureaus** (zoals het Wetenschappelijk Instituut van CDA, ChristenUnie, en de denktank van de kerken zoals de Raad van Kerken) dragen bij aan ideevorming: zij kunnen adviezen formuleren hoe beleid en geloofsgemeenschappen elkaar kunnen vinden. Bijvoorbeeld de recente oproep van de Raad van Kerken om als kerken Week tegen Eenzaamheid mee te doen ([Samen tegen eenzaamheid – Raad van Kerken in Nederland](#)), of een nota van de ChristenUnie over *Waardig Ouder Worden* die pleit voor meer steun aan vrijwilligersinitiatieven in de ouderenzorg. Deze kennisactoren zijn belangrijk om lessen te trekken en bij te sturen. Ook kunnen zij platforms bieden voor ontmoeting tussen wetenschap, beleid en praktijk (denk aan congressen of publicaties in bladen als *Diakonie & Parochie*).

Iedere actor heeft zijn eigen motieven en taal. Succesvolle samenwerking vergt *brugfiguren* die beide werelden begrijpen – iemand die kerkelijk is én ambtelijke ervaring heeft, of een welzijnswerker die moskeebezoeker is. Dergelijke mensen kunnen misverstanden voorkomen en vertrouwen opbouwen. In sommige gemeenten zijn al *aanjagers* aangesteld specifiek voor bijvoorbeeld de 10 Verlangens van Agenda voor het Hart ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor het Hart](#)), waaronder dienstbare geloofsgemeenschappen. Deze aanjagers (zoals genoemd op [agendavoorhethart.nl](#)) zijn voorbeelden van actoren die tussen domeinen instaan. Overheid en maatschappelijke initiatieven kunnen baat hebben bij deze intermediaire personen.

Belangrijk is te beseffen dat geen enkele partij het alleen kan. Overheid zonder community bereikt de mensen niet in hun hart; gemeenschappen zonder overheid missen schaal en middelen. Zoals Verlangen 6 benadrukt: “We willen kerken en gemeenschappen helpen om actief bij te dragen aan sociale cohesie” ([Dienstbare geloofsgemeenschappen - Agenda voor](#)

[het Hart](#)) – dat impliceert dat anderen (overheid, kennispartners) hen helpen om te helpen. Andersom profiteren overheden van het fijne netwerk van gemeenschappen. De organisaties en actoren hierboven vormen samen een netwerk-ecosysteem. Als dat goed functioneert – d.w.z. regelmatig overleg, wederzijds respect, heldere taakverdeling – dan kan de aanpak van eenzaamheid en kwetsbaarheid echt tractie krijgen.

Conclusies en aanbevelingen

Conclusies: Dit onderzoek bevestigt dat netwerken en geloofsgemeenschappen een onmisbare schakel zijn in het bevorderen van welzijn en sociale cohesie in Nederland. De analyse heeft laten zien dat eenzaamheid en sociaal isolement op grote schaal voorkomen, met name onder ouderen, en dat deze problemen waarschijnlijk zullen toenemen door vergrijzing en individualisering als er geen doortastende acties worden ondernomen. Tegelijkertijd is er een rijke infrastructuur van sociale en levensbeschouwelijke verbanden – van buurtinitiatieven tot kerkelijke gemeenten – die een deel van de oplossing in zich dragen. Wetenschappelijke inzichten ondersteunen dat gemeenschapsvorming en sociaal kapitaal sterke beschermende factoren zijn: mensen die zich ingebed weten in een gemeenschap hebben betere gezondheids- en welzijnsuitkomsten ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([Social cohesion matters in health](#)). Geloofsgemeenschappen in het bijzonder leveren belangrijke bijdragen aan onderlinge steun, sociale cohesie en vrijwilligersinzet, ook al staan zij numeriek onder druk door secularisatie. Zij fungeren als plekken van ontmoeting en solidariteit in een samenleving die dreigt te fragmenteren.

Een kernbevinding is dat er vaak een *kloof* bestaat tussen de wereld van beleid en die van (religieuze) gemeenschappen. Deze kloof is historisch gegroeid maar niet onoverbrugbaar – integendeel, er zijn veel voorbeelden van vruchtbare samenwerking als men elkaar weet te vinden. Belangrijk is wel dat men elkaars taal en drijfveren begrijpt: overheid stuurt op indicatoren en inclusiviteit, geloofsgemeenschappen handelen vanuit missie en naastenliefde. Deze zijn te verbinden door een gedeeld doel te formuleren: een samenleving waarin niemand buitengesloten raakt. Wanneer dit gezamenlijke streven centraal staat, kunnen verschillen in aanpak overbrugd worden.

We concluderen ook dat het mobiliseren van netwerken en geloofsgemeenschappen geen goedkope vervanging mag zijn van professionele zorg, maar een *aanvulling en preventieve voorhoede*. Vrijwillige inzet kan niet álles oplossen, maar kan wel mensen bereiken vóórdat dure zorg nodig is of nadat formele zorg wegvalt. Het rapport toonde dat al ruim vóór de huidige tijd (bij verzuilde welzijn) kerken vaak de laatsten waren die mensen nog bezochten aan het levenseinde of in armoede. In de huidige context kunnen zij die rol wederom spelen, zij het in een andere, pluriformere vorm en in samenspel met anderen.

Cruciaal is ten slotte dat structurele oorzaken aangepakt worden: eenzaamheid is niet alleen individueel pech, het is deels een product van hoe we wonen, werken en leven. Beleidsmatig zijn er kansen om door een gunstiger sociale omgeving (wijkenrichting, woonvormen, digitale match-platforms) het ontstaan van isolement te bemoeilijken. Hier zullen geloofsgemeenschappen wel bij varen: hoe meer de cultuur in de richting gaat van “we doen dingen samen”, hoe meer instroom en steun zij ook krijgen bij hun activiteiten.

Aanbevelingen: Op basis van de bevindingen doen wij de volgende aanbevelingen voor beleid en praktijk:

1. **Veranker samenwerking met geloofsgemeenschappen in lokaal beleid.** Gemeenten zouden expliciet in hun beleidsplannen moeten opnemen op welke wijze zij kerken, moskeeën en andere gemeenschappen betrekken bij sociale interventies. Bijvoorbeeld: benoem een contactfunctionaris voor religieuze gemeenschappen; organiseer jaarlijks een netwerkbijeenkomst met vertegenwoordigers van deze groepen rond het thema eenzaamheid; en leg concrete afspraken vast (zoals deelname van kerkelijke vrijwilligers aan de gemeentelijke coalitie tegen eenzaamheid). Zorg dat dit niet incidenteel is, maar structureel – ook over politieke wisselingen heen.
2. **Investeer in sociale basisinfra: ontmoetingsplekken en buurtinitiatieven.** Rijk en gemeenten zouden budget moeten blijven uittrekken voor laagdrempelige ontmoetingscentra (buurthuizen, wijkkamers). Indien mogelijk, faciliteer dat kerken hun gebouwen delen, door eventuele financiële of vergunning-technische obstakels weg te nemen. Ondersteun bewonersinitiatieven met micro-financiering en begeleiding, omdat juist kleinschalige activiteiten (koffieochtenden, samen tuinieren) duurzame contacten opleveren. Hier geldt specifiek: sluit niemand uit. Dus betrek ook migrantenorganisaties en religieuze minderheden bij het beheer van zulke plekken; inclusiviteit moet uitgangspunt zijn.
3. **Ondersteun vrijwilligers en mantelzorgers op alle fronten.** Waardering in woord (bijvoorbeeld via lokale waarderingsdagen) én in daad (onkostenvergoedingen, gratis trainingen, respijtzorg voor mantelzorgers) is essentieel. Overweeg fiscale stimulansen of een vrijwilligersbonus voor mensen die langdurig actief zijn voor maatschappelijke doelen. Werkgevers kunnen aangemoedigd worden via keurmerken om werknemers ruimte te geven voor vrijwilligerswerk. Voor geloofsgemeenschappen: stimuleer hun vrijwilligers door bijv. projecten zoals *diaconale vrijwilligers van het jaar* in het zonnetje te zetten, zodat hun werk zichtbaar wordt buiten de eigen kring.
4. **Stimuleer intergenerationale en interculturele ontmoetingen.** Ontwikkel programma's waarbij bijvoorbeeld jongeren iets ondernemen met ouderen (zoals *Senior&Student* woonprojecten of mentorprojecten op scholen waar ouderen voor de klas ervaringen delen). Bevorder dat in wijken autochtone en allochtone bewoners elkaar leren kennen, bijvoorbeeld via kookworkshops "elkaars keuken". Geloofsgemeenschappen kunnen hierin rol nemen door zelf gemengde activiteiten te organiseren – bijvoorbeeld een kerk en een moskee die samen een wijkfeest houden. Overheid en fondsen kunnen deze verbindingenprojecten subsidiëren en publiciteit geven, want ze zijn cruciaal voor wederzijds begrip en het doorbreken van bubbels.
5. **Verbeter communicatie en informatie-uitwisseling.** Ontwikkel lokale sociale kaarten waar zichtbaar is welke initiatieven er zijn (inclusief kerken en religieuze organisaties). Huisartsen, thuiszorg en andere eerstelijns professionals moeten gemakkelijk kunnen zien: oké, deze patiënt is eenzaam, welke vrijwilligersclub of activiteit is er in de buurt? Digitale platforms (zoals een lokale sociale kaart website of een app) kunnen dit ontsluiten. Kerkelijke initiatieven moeten daar ook op te vinden zijn (bijv. maaltijdproject X – georganiseerd door kerk Y – elke woensdag open voor iedereen). Daarvoor moeten deze werelden wel uit hun silo's: laat

welzijnsorganisaties en kerken samen zo'n kaart vullen. Ook data-uitwisseling binnen privacygrenzen is nuttig: als een oudere toestemming geeft dat de kerk op de hoogte is van een Wmo-melding, kan de kerk hem ook aandacht geven en vice versa. Dit vereist dat gemeenten vertrouwen hebben in privacygevoelige omgang door vrijwilligers, wat middels afspraken en eventueel training te regelen is.

6. **Bevorder een inclusieve participatiesamenleving, niet alleen voor de redzame burger.** De participatiesamenleving mag geen excuus zijn om mensen aan hun lot over te laten als ze geen netwerk hebben. Daarom: zorg dat professionele hulp altijd achtervang blijft. Laat sociale wijkteams standaard evalueren of iemand een netwerk heeft; zo niet, koppel dan actief een vrijwilliger. Introduceer eventueel een "*sociaal steunsysteem garantie*": bijvoorbeeld iedereen boven een bepaalde kwetsbaarheidsscore krijgt aangeboden dat er een maatje/buddy is. Dit soort garanties voorkomt dat de hardnekkigste isolementgevallen vergeten worden. Hierin kunnen kerkelijke vrijwilligers een rol spelen, maar laat ze niet geheel de verantwoordelijkheid dragen – begeleid en waardeer hen hierin.
7. **Langdurige monitoring en kennisdeling.** Richt een kennisnetwerk op specifiek over "gemeenschapsvorming en eenzaamheid" waar wetenschappers, kerkelijke initiatieven en beleidsmakers samen komen om resultaten te bespreken. Gebruik indicatoren (bv. ontwikkeling eenzaamheidscijfers per gemeente, aantal coalities, aantal bereikte mensen via initiatieven) om te zien wat werkt. Pas beleid evidence-based aan. Publiceer succesverhalen (bijv. via een online databank van aanpakken en methoden, zoals Movisie deels doet).
8. **Behoud pluraliteit en respecteer scheiding der rollen.** Bij samenwerking met geloofsgemeenschappen is het belangrijk dat iedereen zich veilig voelt. Aanbeveling is om altijd open te communiceren: hulp vanuit kerken is *voor iedereen*, ongeacht geloof, en er is geen verdere agenda dan hulp bieden. Dit moet expliciet gecommuniceerd worden om wantrouwen bij seculiere partners of ontvangers weg te nemen. Omgekeerd moeten overheden de eigen neutraliteit bewaken maar niet doorslaan in koudwatervrees: samen eenzaamheid bestrijden betekent niet dat de overheid religie promoot, het betekent dat men een maatschappelijke partner inschakelt met unieke toegang. Het streven moet zijn dat mensen die geholpen worden, niet het idee hebben dat ze ergens lid van moeten worden; de hulp moet onvoorwaardelijk zijn. Daar staan kerken in de regel ook achter – naastenliefde zonder bijbedoeling – maar het benoemen in samenwerkingsafspraken kan geruststelling geven.

Concluderend bieden netwerken en geloofsgemeenschappen een enorm potentieel kapitaal aan menskracht, compassie en verbinding waar de hele samenleving baat bij heeft. In een tijd van toenemende eenzaamheid en druk op formele systemen, is het logisch en noodzakelijk om dit kapitaal te ontginnen. De trends laten zien dat, ondanks secularisatie, nog steeds bijna de helft van de Nederlanders tot een levensbeschouwelijke groep behoort ([Religieuze betrokkenheid in Nederland | CBS](#)), en vrijwel iedereen deel uitmaakt van een of andere informele groep. Het activeren en verbinden van deze groepen is geen eenvoudige opdracht – het vergt geduld, vertrouwen en goede wil van alle betrokkenen – maar de beloning is groot: een samenleving waarin minder mensen tussen wal en schip vallen, waarin *ieder mens gezien wordt*. Dienstbare geloofsgemeenschappen kunnen daarin fungeren als lantaarns in de wijk – "als een lamp die altijd brandt, maar meer opgemerkt wordt naarmate

er meer donker wordt ervaren” om met een theoloog te spreken ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)) ([De rol van de kerken in het publieke domein | Redactie Nederlands Theologisch Tijdschrift | Theologie.nl](#)). Onze aanbevelingen tonen wegen om dat licht breder te laten schijnen, in samenwerking met alle andere schakels. Het is aan beleidsmakers, samen met maatschappelijke leiders, om deze weg in te slaan en zo invulling te geven aan een participatiesamenleving die werkelijk voor iedereen werkt.

Bronnen: (cijfers en uitspraken in de tekst zijn onderbouwd met bronnen gemarkeerd in de tekst **【...】** , waaronder publicaties van CBS, SCP, krantenartikelen en beleidsdocumenten. Een volledige lijst is in de digitale versie van het rapport beschikbaar.)